

BORBÉLY JÁNOS HETVENÉVES

POR ÉS HAMU

Ha ma visszagondolok a kezdetekre, újvidéki prepás koromra, tizenöt éves, rövidnadrágos süvölvénynek látom magam, amint megilletődve ácsorgok Gál László Pap Pál utcai házának kapubejáratában, mert hát a Mester, a jóságos Böske nénitől, a feleségétől, nekem tanárnómtól, beüzent a képzőbe, hogy beszélni akar velem némi reményekre feljogosító első zöngeményeimről. Mit mondjak?! Azon szempillantásban kész, befutott frónak éreztem magam, csak éppen nem mertem bevallani, hogy a beküldött három vers az „összes művem”. A beszélgetésből meg az lett, hogy Laci bácsi beszélt Adyról nagy vehemenciával, én pedig mind mélyebben hallgattam, hiszen, ha makogtam is valamit kedvenc költőmről, beszédársam csfpőből rám cáfolt, hogy na, ezt is rosszul tudod. A „remekműveim” szóba sem kerültek, majd a „beszélgetés” vége az lett, hogy a Mester megkérdezte, tudok-e sakkozni. Tudtam, és mivel a Pelikán úrnak fenntartott csütörtöki kártyapartin kívül egy üres sakkdélutánja is volt, hetente-havonta szabad volt eljárnom hozzá sakkozni.

Így „vonultam be” az irodalomba, ilyen dicstellenül, s csupán az hozott gyógyírt vélt sebeimre, hogy a *Híd* 1948. decemberi száma már közölt egyet újabb verseimből.

Amíg a kezdeti lendületből futotta, szorgalmasan frogattam, a következő évben – tizenhat esztendősen – hetilapunk, az *Iffúság Szava* riportere lettem Thomka Gábor keze alatt, országos kiszállásokra mentem, és címoldali nagyriportokat szállítottam hetente. Közben az iskolát sem lehetett elhanyagolni, így történt, hogy ösztől kezdve a szabadkai magyar tannyelvű főgimnáziumban folytattam tanulmányaimat, ahol magántanulóként egy év alatt két osztályt végezve érettségiztem. Ezzel teljesült szívem vágya, főiskolára iratkozhattam, persze magyar nyelv és irodalom szakra, s két év múlva, a huszadik születés-

napomon, friss tanári diplomával a zsebemben léptem ki a főiskola kapuján. Máig tisztán emlékszem a forró júliusi nap sugározóneré, a bensőmet feszítő, túlradó öröme, mely mindenestül betöltött. Úgy éreztem, az élet királya vagyok, pedig csak fiatal voltam, s – egyelőre – állástalan magyartanár. No de őszre már megvolt a kinevezés: az újvidéki József Attila Általános Iskola magyar–szerb szakos tanára lettem, akkor még nem volt létszámfelesleg, könnyen ment az ilyesmi.

Ekkor azonban már találkoztam a műfordítással. Gál Lászlón kívül ugyanis még egy mentorom volt: Majtényi Mihály, a vajdasági magyar irodalom másik nagy öregje, aki az ötvenes évek elején a *Híd* főszerkesztője volt. Én meg, a nagydiák, a famulusa, mert afféle szerkesztőségi mindenesként kéziratokkal, klisékkel, kefelenyomatokkal futkároztam a nyári vakációban. Elmaradhatatlan szivarjával a két ujjá közt, kékes füstkarikákat eregetve borongós homlokkal ült a hatalmas bőrfotelben (talán kéziratgondok gyötörték), s egy pillanatban rám reccsent felejthetetlen Mihály bácsis hangján: „Akarsz fordítani?” Ó, igen, én mindent, csak valami hasznomat lássák. Egy regényrészlet fordítását bízták rám, belekóstoltam, és ment, s örömet leltem benne. Így kezdődött.

Kenyérkereső foglalkozásaimat tekintve voltam – tehát – tanár, rádióbemondó, lektor, újságíró, szerkesztő, de a hosszú évtizedek alatt mindig-mindig fordítottam is a jelenkori horvát meg szerb prózairodalomból. Az volt a dolgom, hogy odafigyeljek a többségi irodalom jeles alkotásaira, s azokat, különösen, ha jelentős díj vagy másféle siker fűződött hozzájuk, anyanyelvemen megszólaltassam. Munkámban, persze, korántsem voltam egyedül. Írók, műfordítók nemzedékei szolgálták az ügyet, a jugoszláviai magyar irodalom legkiválóbb alkotói – köztük Ács Károly, Fehér Ferenc, Herceg János, Brasnyó István, Pap József és sokan mások – foglalkoztak műfordítással is, melyet kiadványallati meg lapszerkesztői igények és elvárások támogattak, serkentettek. Lapjainkban, folyóiratainkban vagy önálló kötetekben a jelenkori délszláv irodalom legjobb alkotásainak hosszú sora látott így napvilágot magyarul. A többnemzetiségű országban, a szomszéd népi irodalmak hasonló megszállottjaival egyetemben munkálkodtak/munkálkodtunk (a kölcsönösség reményében, több-kevesebb sikerrel, értsd: felemás eredménnyel) a kölcsönös megértés útjainak keresésében, ekként szolgálva azt a közérdeket, társadalmi elvárást, amely mind a mai napig lapjaink, folyóirataink, könyvkiadóink szerkesztéspolitikájának krédója, s amely az irodalmi élet tartós vívmánya lett vidékünkön.

Csakis egy ilyen társadalmi miliőben (amely egy történelmi pillanatban – igaz – megingott) volt lehetséges, hogy akik elhivatottságot éreztünk hozzá, tartósan foglalkozzunk irodalmi művek tolmácsolásával. Csakis egy ilyen miliőben történhetett, hogy lapjaink, folyóirataink mindenkor szívesen lássák a

jelenkori délszláv prózairodalomból készült fordításaimat (a pályatársakéval együtt), így történhetett, hogy az újvidéki Forum Könyvkiadó, amely több mint négy évtizedes fennállása alatt mintegy kétezer könyvet jelentetett meg magyar nyelven, évről évre jó néhány fordításkötetet is kiadhatott a délszláv irodalmak köréből.

Könyv alakban megjelent fordításaim mintegy harminc címszövegből álló sorát a távoli 1961-es esztendőben Ranko Marinković *Kezek (Ruke)* című elbeszéléskötete nyitja meg, akkor a szerző még nem számított a horvát irodalom nagy klasszikusának, csupán kevesek sejtették meg benne, hogy az lesz, maguk a *kezek* pedig (a címadó novella témája), az idős Marinković egyik esszéjében létfilozófiai gondolat metaforájává válnak. Antonije Isaković szerb író *Páfrány és tűz (Paprat i vatra)* című novelláskötete következik (1963), a felejthetetlen címadó írással, melyet később megfilmesítettek, valamint az úgyszintén antológiai értékű, *Ketten (Dvoje)* című háborús elbeszéléssel benne. Végre beköszöntött az első igazi nagyregény, a Dalmát Zagorje-i tájszólásban írt falusi történet, *A kurlanok (Kurlani)* Mirko Božićtól. (A címét ma már inkább úgy fordítanám: A kurlaniak.) Amennyire emlékszem, jó egy-két évet elvett az életemből (1964). S ekkor – érdekesmód – egyvégtében további három horvát szerző sorakozott fel: az akkor már klasszikus számba menő Ivan Goran Kovačić (a *Tömegsír* költője) válogatott elbeszéléseivel, *A harag napjaival (Dani gneva)* 1965; a 19–20. századforduló klasszikus realistája, Ivo Čipiko, *Pókhálóban (Pauci)* című regényével (1967); végezetül a modern új hullám szárnyán Antun Šoljan kisregénye, a *Rövid kirándulás (Kratki izlet)*, 1969). Sorozatban tehát, de nem azért, mert én így akartam, hanem mert – mondhatni – mások nem akarták. Míg ugyanis az idősebb kollégák szívesebben meghát-ráltak a nyugati nyelvvaltozat rejtélyeinek bogozgatása elől, addig nekem – az ambiciózus kezdőnek – nem volt más választásom, vállaltam. Így lettem a tárgykör botcsinálta fachmannja, noha nekem sem volt könnyű zöld ágra vergődni pl. Goran nyelvújításaival vagy – másfelől – az Akadémiai Nagyszótárból kiírt archaizmusaival, melyeket hosszú kutyanyelvek alakjában tűzött a falra az íróasztala fölé, amelyen gépelt. (*A harag napjai* fordítása ügyében több napra Zágrábba utaztam: Goran barátja, a horvát költészet Nesztora, a ma kilencvennyolc éves D. Tadijanović segített eligazodni.)

Valahogy ez idő tájt kezdődik műfordítói tevékenységem olyan emelkedő szakasza, amely – úgy érzem – Danilo Kiš négy könyvével éri el zenitjét. A sort a *Fövenyra (Peščanik)* nyitja meg (1973), ez a joyce-i regénydestrukció, amely abban a pillanatban annyira új volt, hogy (a belgrádi első kiadás megjelenése előtt) kéziratból fordítottam. A történet másik érdekessége, hogy a regény magyar címét maga Danilo adta meg némi gerendanézés után. Hármán valánk együtt a Forum szerkesztőszobájában, Tomán László szerkesztő, a

fordító meg a furfangos író, ki a *homokórát* – bizony – nem találta elég pregnánsnak. Közös erővel törtük a fejünk, jaj, hogy is mondjuk a homokot másképpen, ejnye hát, hiszen a homok az egyszerűen homok, mi más volna? S akkor vágta ki Danilo a nagy adut, hogy *föveny!* Ja, tényleg, bólogatott most már a másik két nyelvzseni is, csak hát ki köszön be manapság úgy, Jó napot, hoztam egy kocsi fövenyt!/? Daninak viszont, a Petőfi-fordítónak, könnyű, hiszen *A Tisza* partján csakugyan *sárga föveny-szőnyeg volt terítve*, mint emlékezetes! Így lett a Homokórából *Fövenyóra*, s persze hogy Danilo Kišnek volt igaza . . . Következett a *Borisz Davidovics sírmléke (Grobница za Borisa Davidovića)*, ezt számtalan nyelvre lefordították, világsikert aratott, s magyarul is három kiadást ért meg eddig: 1978, Újvidék, 1982 és 1990. Budapest. Majd a *Holtak enciklopédiája* csodásan szép novellafüzére (1986), a fordítás Forum Nívó-díjat kapott, s 1990-ben másodszer is kiadták Budapesten. A fordító-munka során az akkor már Párizsban élő Kišsel egy-két levelet váltottam, ezeket ma is őrzöm. No és ennek a ciklusnak a záródarabjaként, fiatalabb pályatársak közreműködésével, a *Kéteyek kora*, Danilo Kiš esszéinek gyűjteménye Bányai János válogatásában (Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994).

Ez a Kišsel való szellemi társalkodás, mint látjuk, kisebb-nagyobb megszakításokkal, jó húsz esztendőn át tartott, ami – mindenesetre – elég hosszú időszak ahhoz, hogy abba más munkák is beleférjenek. Két könnyebb fajsúlyú ifjúsági regény mellett, mint amilyen a *Kumroveci gyermekevek (Dječak sa Sutle, 1976)* M. Matošectől, valamint a *Füstlakók (Smogovci)* Hrvoje Hitrectől (1979), mindenképpen a jelentősebb fordítói vállalkozások közé tartozik Gion Nándor *Ezen az oldalon* című elbeszéléskötetének ruszin nyelvre való átültetése *Z toho boku* címmel, Miron Kanjuhhal együtt. Rendhagyóan sajátos kísérlet volt ez, hogy a művet, magyar–ruszin fordító híján, szerbhorvátból ültessük át, azzal, hogy hármas összevetést végzünk: a ruszin fordítást összevetjük a magyar eredetivel meg a szerbhorvát változattal. Ez a hetekig tartó munka izgalmas kalandként maradt emlékezetes, amely egész sor meglepő felfedezéssel és tanulsággal járt. Például, hogy a metaforikus kifejezésmód, a képes beszéd tekintetében, amely a magyar nyelv sajátossága, a ruszin nyelv több rokonságot tart fenn velünk, mint a szerbhorvátal. Némiképp hasonló vállalkozásnak tekinthető Dusko Nanevszki macedón népmese-feldolgozásainak fordítása, *A táltos ló (Szamovilskoto konycse, 1980)*, melyet két párhuzamos szövegből csináltam: a macedón eredetiből és a meglevő szerbhorvát fordítás alapján, mely mankóul szolgált. Ebben a sorban külön hely illeti meg Aleksandar Tišma válogatott elbeszéléseit, *Az ezerkettedik éjszakát (Hiljadu i druga noć; 1984)*. A vasok gyűjteményhez Jung Károly és Pap József is hozzájárultak egy-egy terjedelmes Tišma-fordításukkal. Nekem ez a munka azért egyedülálló, mert a fordítás megjelenése előtt a magyarul egyébként

kitűnően beszélő szerző is elolvasta, és személyes találkozás során kijelentette, hogy lefordított művei közül ez az első, amely az ő jóváhagyásával lát napvilágot. A jelenkori szerb próza nem kevésbé jelentős alakja, D. Kiš mellett, a másik nagy disszidens, a Belgrádból Rovinjba áttelepedett Mirko Kovač. Tőle 1987-ben fordítottam az *Európai költésrothadás (Evropska trulež)* című munkát, verses önéletrajzi vallomásainak, másrészt esszéinek ezt a sajátos gyűjteményét. Amikor megjelent magyarul, a szerbiai íróegyesületek közös zsűrije az év legjobb fordításkötetének nyilvánította. Ha jól tudom, ezt a díjat nem osztották ki többé. Nekem azonban kedves, sőt a legkedvesebb, mert kollégáktól kaptam, a szakma fejezte ki elismerését, márpedig ez a legfontosabb. Újabb tolmácsolásaim közül hadd említsem meg Dragan Velikić mai szerb író modern, bár finom hangszerelésben megírt *Az északi fal (Severni zid)* című regényét, amely előbb a *Híd*-ban jelent meg folytatásokban, majd önálló kötetben is (2000); *Ikonosztáz a világ végén* címmel napjaink háborús regényét (*Híd*, 2001–2002, folytatásokban). Szerzője Dragan Jovanović Danilov, a kitűnő szerb költő, aki ezzel a kisregényével, amely egyúttal művészregény is, másodszer tesz próbát a próza műfajában is. S a legfrissebbet, az úgyszólván még nyomdafesték szagú fordításkönyvem, Vida Ognjenović *Az öreg falióra (Stari sat)* című elbeszéléskötetét Bordás Győző válogatásában (2003). Ennek az áttekintésnek a végére hagytam egy könyvet, amely – igaz – jóval korábban látott napvilágot (1985-ben), nekem azonban különösen kedves, mert sokéves munkám jutalmaként élem meg. Ez az *Az aranyhegyek birodalma* (I. G. Kovačić címadó elbeszélése nyomán), amely válogatott novellafordításaimat – szándékaik szerint a legszebbeket – tartalmazza. A válogatás, mint a hasonló szelvények legtöbbje, sajnós, nem reprezentálhatta átfogóbban az akkor jelenkorinak érzett délszláv prózát már csak azért sem, mert a műfaji egyöntetűség okán csak a novellairodalomra korlátozódhatott, s nem lehetett figyelemmel a korszerű regény legjobb fejezeteire. Hogy így van, ma is sajnálom, mert ez is – úgyszólván – kéznél volt. Az évek során ugyanis rendszeresen figyelemmel kísértem az egyébként nem csekély délszláv regénytermést is, elsősorban az élmezőnyt, azokat, amelyek NIN-díjban vagy más jelentős elismerésben részesültek. Ezekből fordítottam, s magam vagy az időszertően reagáló lapkritika támogatásával bemutattam olvasóinknak.

Ennek a visszapillantásnak a vége felé járva – gondolom – nem tehetem, hogy ne említsem az Újvidéki Rádió hullámhosszán közvetített hangjátékfordításaimat meg rádióadaptálásokat (nem is tudom a számukat), és itt lehetne említeni azt a három történelmi olvasókönyvet, melyet a Tankönyvkiadónak készíttettem, a *Mesedoboz* hat kis kötetét, meg a politikai irodalom kövér főliánsait. Mindegyikbe hosszú hónapok, esetleg évek munkája van beleölve. Ilyenfajta összegezőskor látja csak az ember, micsoda nagy út áll mögötte,

mely utat – kilométerkövekként – csupa olyan nevek szegélyezik hosszú sorban, amelyek viselőivel szellemi barátságot kötöttem, és sok-sok napot, éjszakát töltöttem el, s akiket – leginkább magam miatt és emlékezetből – most idéfrok. Ők tehát (bár sokukat elfelejtettem) mindenképpen köztük vannak, és nem eggyel többször is találkoztam. Ezek: D. Albahari, I. Andrić, M. Antić, V. Arsenijević, V. Blagojević, Id. Laslo Blašković, Ifj. Laslo Blašković, P. Bohuš, M. Božić, R. Bratić, M. Bulatović, Ž. Čingo, B. Čiplić, R. Čolaković, V. Čolanović, I. Čipiko, B. Čopić, B. Ćosić, D. Ćosić, D. J. Danilov, F. David, O. Davičo, V. Dedijer, V. Desnica, A. Diklić, M. Dizdar, Z. Dizdarević, Đ. Fišer, J. Franičević-Pločar, N. Gion, Š. Hudak, H. Hitrec, A. Isaković, I. Ivanji, P. Janković-Šole, M. Josić-Višnjić, V. Kirda-Bolhorves, D. Kiš, J. Klarski, Mihajlo Kovač, Mirko Kovač, I. H. Kovačević, I. G. Kovačić, M. Krleža, B. Krstić, M. Lalić, M. Leskovac, M. Matošec, R. Marinković, Dragoslav Mihailović, Nikola Milošević, Z. Mirković, D. Nanevszki, V. Nazor, S. Novak, D. Obradović, R. Obrenović, V. Ognjenović, M. Pavić, V. Pavletić, P. Pavličić, M. Pavlović, Ž. Pavlović, M. Peakić, B. Pekić, R. Petković, Boško Petrović, Mirko Petrović, D. Popnovakov, M. Prodanović, J. Ribnikar, M. Savić, V. Sekelj, I. Sekulić, S. Selenić, M. Selimović, Ć. Sijarić, M. Simin, Z. Slavić, Vidosav Stevanović, R. Subotić, J. Šalgo, L. Scheuermann-Hodak, B. Šćepanović, P. Šegedin, O. Šijački, S. Škrinjaric, A. Šoljan, Florika Štefan, A. Tišma, G. Tribuson, M. Tutorov, D. Ugrešić, P. Ugrinov, V. Urošević, D. Velikić, S. Velmar-Janković, P. Vojnić-Purčar.

Eddig jutottam a felsorolásban. A fordítókat, mondhatom, nem kényeztetik el díjakkal, kitüntetésekkel, munkám azonban mégsem maradt teljesen észrevétlen. Az esztendők során egypár szakmai elismerés azért kijutott. Annak érzem, hogy 1974-ben a Vajdasági Íróegyesület, majd 1991-ben a Magyar Írószövetség is tagjai sorába választott. Időrendben felsorolva a többit, legelőször a Szerb Műfordító Egyesület oklevele érkezett „a műfordítás előmozdításában kifejtett kitartó, önfeláldozó és gyümölcsöző” tevékenységem elismeréseképpen (1976); azután a már említett Bazsalikom-díj (1978), Forum Nívó-díj (1986), az év legjobb fordításkötetéért járó díj (1987). Végül a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat fennállásának 40. évfordulója alkalmából (gondolom, az érdemes munkatársaknak) ajándékozott egyedi kerámia (1997). S ez minden. Az ún. tágabb társadalmi közösség nem vett észre semmit.

Még szülővárosom sem, pedig tősgyökeres újvidéki vagyok, itt születtem 1933-ban, a ma már nem létező, lebontott Kálvin utcában, mint egyetlen folytatója egy régi, szegény, református magyar családnak, amely valamikor a 19. század elején telepedett le a városban. Pontosan mikor, nem tudom (1806-ban volt egy kirajzás Pirosról), ellenben egy régi keresztlevél szerint, melyet őrzök, az ükapám, akinek nevét viselem, 1836-ban már Újvidéken

született. A családi hagyomány úgy tudja, apám is így emlegette, hogy Pacserről jött le a család, mindenesetre annak a telepítéshullámnak a részeként, amikor 1786-ban 400 nagykunsági, hajdúsági magyar családot (2400 embert) telepítettek le Ómoravicán, Pacséron, Bácsfeketehegyen és Piroson. A Nagykunság történetében olvasom, hogy csupa szegény ember jött ekhós szekerekkel a jobb megélhetés reményében a zsíros bácskai földre, ők, az *irredemptusok*, akik hazájukban nincstelen zsellérek, béresek lévén nem tudták fizetni a *redemptiót*, vagyis a váltságdíj részleteit, mellyel az ősi kunszabadságot váltották vissza a bécsi udvartól. Dévay Lajos moravica helytörténetében azután a legelső telepek névsorában rá is akadtam egyik vélhető ősomra, Borbély Mihályra. A későbbi évek során több hullámban érkeztek hajdúsági református magyarok Újvidékre is. Egyszerű parasztemberek, a régi iratokban, a „foglalkozása” rovatban az áll, hogy csupa napszámosok, „kapás”-ok voltak az őseim nemzedékeken át, csupán egyet minősítettek kegyesen „szőlőmunkás”-nak, úgy látszik, ő vitte legtöbbször. Városon is parasztok maradtak, városi parasztok, nádfedeles végházakban laktak, amelyenkből, védelem alatt álló műemlékként, ma is látható egynehány az újvidéki Szalajkában. Egymás tószomszédságában kaptak telket a mai Pap Pál meg a Vásár utca környékén, nagyjából a Pirosi meg a Futaki úttal behatárolt területen, ez volt az Első negyed. Volt azonban egy Második negyed is, a Kamenicai utca és az Epres utca (a mai Dózsa György u.) között, arrafelé is ez a népesség lakott. Az ilyen elhelyezkedésnek megfelelően épült a város két református temploma: a beltéri (Safarik utcai) nagytemplom és a telepi kisebb református templom. Családunk, a fiamat, két unokámat odaértve, egyébként rokontalan Újvidéken, ezért, amikor nemrégiben Hajdúszoboszlón, Debrecenben jártam, mintha hazamegtem volna véreimhez. Nem csalódtam: mindkét városban egész fészekaljja névrokont találtam a telefonkönyvekben, még Jánost is.

Lajbis, pörge kalapos felmenőim hosszú sorában (1907-ben született) apám tette meg az első lépést a polgári középosztály felé, mert bár apátlan, anyátlan árvaként neveledett, kitanulta a szabószágot, és iparos lett. Nem sok iskolát végzett ugyan, csupán a négy elemi, meglelt emberként ezt toldotta meg, már a második világháború után, még két osztály esti iskolával, hogy mestervizsgát tehessen. Édesanyám horvát lányként született (1908) a közeli Beocsinban, rendes időben elvégezte a hat osztályt, méghozzá magyarul, a család frástudóbb részének számított sokáig, mivel régi kalendáriumokba szívesen jegyeztetett fel mindenféle apróságot. No de ez mit sem segített abban, hogy kievickéljen a nyomorból, mivelhogy ő is apa nélkül nőtt fel, az apja ugyanis az „aranyláz” idején kitanorgott Alaszkába, és soha többé nem tért vissza. Anyám korán megismerte az élet minden keserűségét. Alig tizenkét éves korában már a vrdniki szénbánya szeparációs részlegében dolgozott, majd amikor 16 éves

lett, azt hitte, egy életre megtalálta a szerencsáját, mert beállhatott kiscselédnek a városba. Az újdíéki nagyságák Juliskája lett tehát, s élete már csak akkor fordult jobbra egy kissé, amikor felhagyva a cselédeskedéssel, otthonának, családjának szentelhetette idejét. Ez közvetlenül a nagy világgégés előtt történt, amikor én is megvoltam, s nekik is házuk volt már a Telepen, melyet hősiesen a maguk tíz körmével húztak fel abból a vályogból, melyet maguk forgattak ki a saját kertjükben ásott kubikgödör pelyvával kevert agyagából. Hamarosan jött azonban az 1940-es dunai árvíz, amikor 600 ház dőlt össze a Telepen. A víz már a küszöböt nyaldosta, a stráfkocsi nyomában hőmpölygó víz elől menekültünk az utolsó pillanatban. De a ház, mivel pici magaslaton épült, csodával határos módon épségben maradt. Nem telt bele egy év, a virágvasárnapi bombázással nyakunkra jött a 41-es háború, a világháború, a bombázások, a rettegés, a sötétség, a hideg, a nincstelenség vége-hossza nincs négy esztendeje.

A háborút követő első békeévekben sem volt könnyű; szüleim egész élete, mondhatom, a létfenntartásért vívott küzdelemben telt el. Apám egymaga volt kenyérkereső, napi 12 órát is dolgozott a múlt század eleji, ósdi varrógépén, a konyhában, mert műhelye nem volt, de sokszor úgy is fordult, hogy se munka, se egészség (gyakori szemgyulladásai miatt). Anyám vezette a háztartást, és belesegített mindenbe. A legnehezebb napokban a piacon árulta a virágot meg a kerti paradicsomot, így teremtve elő az ebédre valót.

Ilyen világban cseperedtem. Szüleim, hogy megkönnyítsék legalább az én életem, ha már ők nem láttak semmi jót, elhatározták, hogy taníttatnak. Ennek minden feltételét megteremtették. Legelőször is egy csendes zugot, egy kis szobácskát az átalakított faskamrával egy fedél alatt, ahol háborítatlanul tanulhattam, olvashattam. Majd magát a nyugalmat is, azzal, hogy felmentettek a durva házi munka alól, mondván, te csak tanulj, fiam, majd mi elvégezzük a többit. Nekem nem volt házi könyvtáram, de idővel gyarapítottam a magamét. Emlékszem, nyolcéves voltam, amikor életem első könyvét kaptam a szomorú emlékezetű Balog Lajostól, a sánta zsidó szabótól, aki a szabók között is a rangsor alján állt, mert csak mellényszabó volt. Ő csak egy másik névsorban, az újdíéki Duna-rakparton kivégzettek névsorában áll elől a B betűsök között, meg az én szívemben, hisz tőle kaptam Tutsek Anna *Cilike menyasszony lesz* című könyvét, egy leányregényt egy fiúgyerekeknek! Mindegy, sokszor elolvastam, ez lett leendő „könyvtáram” alapító darabja, s tisztán emlékszem arra is, amikor 16 könyvem lett, köztük a *Winnetou* meg az *Aztékok kincse*, akkor már betűrendes katalógust vezettem róluk, és kínos pontossággal vezettem, kinek mit adtam kölcsön. Nekem nem voltak híres őseim, akik példaképeim lehetnek volna, idővel mégis nem egy szellemi eszményképet választottam magamnak. Ahogy idősödöm, a szüleim alakja ölt szememben héroszi méreteket. Miköz-

ben diákként tanultam, egymás után végeztem el az osztályokat, „jó jegyeket” hoztam haza, talán ez volt az ő egyetlen örömük és jutalmuk mindazért, amit nyújtottak.

Amikor kezdő tanárként, egyébként ugyanabban a telepi iskolában, ahová elemibe jártam, hazahoztam az első fizetésem, a konyhában felálltam a szabószékre, és az anyám fejére szórtam az első fizetésem soknak tűnő bankóit. Így akartam megörvendeztetni. Akkor mindannyian úgy éreztük, a tékozló fiú hazatért, behajózott egy életre szóló hivatás békés kikötőjébe. Én azonban akkor már belekóstoltam az újságírásba, egy-egy rövid időszakban (*Ifjúság Szava* 1949, *Híd* 1950, *Magyar Szó* 1951) végeztem is egy olyan munkát, amely ellenállhatatlanul vonzott. S ez a nyugtalanságom már csak akkor csillapult, amikor 1957 februárjában az Újvidéki Rádióhoz kerültem. Miután ott magamra találtam, ott is maradtam mindvégig, nyugdíjaztatásomig (1991). Innen ez a pályakép és önéletrajz akár távirati stílusban is befejezhető. 1953–57 általános iskolai tanár; közben katonáskodás Lastovo szigetén ('54–55); 1957–67: rádióbemondó; 1967–77: az Iskolarádió szerkesztője (a műsört 1978-ban Szenteleky-díjjal tüntették ki irodalom-népszerűsítő tevékenységéért); 1977–1991: irodalmi szerkesztő. És nincs tovább. Társadalmi tevékenységem köréből talán említésre méltó, hogy 1976-ban a Vajdasági Íróegyesület műfordító szakosztályát bízták rám. S mindenképpen az is, hogy 1997-től 1999-ig tanácselnökként a Csuka Zoltán Műfordító Tábort vezettem Ürményházán (Bazsalikom-díj, 1999). S még ha hozzátehetem, hisz tartozom vele olvasóimnak, hogy magánéleti sorsfordulók nyomán 2000 nyara óta Baján élek, a mi Dunánk partján, fél szívvel itt, fél szívvel ott.

Pihent eszű statisztikusok – felfoghatatlan, hogyan – kiszámították, olvastam valahol, hogy ha a világon eddig megjelent könyveket, köteteket, valaki egy sorba rakná, a könyvoszlop a Holdig érne. Nyájas képű szomszédunk pedig, tudvalevően és kikerekítve kb. 380 000 kilométer távolságra van tőlünk. Nos, ehhez a háromszáznyolcvanmillió méteres – elképzelni is rossz – könyvtoronyhoz szerény egyméternyit én ragasztottam hozzá. Úgy, hogy – mint láttuk – könyveket csináltam, fordítottam, balgán és könnyelműen több mint fél évszázadon át, s egyedül ez marad utánam. Vagyis *pur es chomuv*.

Baja–Újvidék, 2003 júliusában

HORVÁT VERSEK, 2003

REPÜL A NEHÉZ KŐ . . .

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

Ahelyett, hogy mindenféle belekapsz, jobban tette volna, ha föl sem egyenesedve, egyenként fölszeded a Szentírásban fellelhető összes köveket. S mivel a te szigeted kövei is köztük vannak, okvetlenül feltarisnyázhattál volna belőlük, s akkor bejárod velük az utcákat, a hivatalokat, az áruházakat, magaddal viszed a bandázásra, az őszi sétákra. A gyászosan nagybecsű kövek, melyekkel megköveztünk másokat tegnap, s megkövezünk ma, a viszálykodás köve, a remete köve, az emlékkő, a szent kövek, a botránykő meg az enyészet köve, mindezek a zsákba kötözött kövek a mi egyetlen jussunk és – amikor valamely ismeretlen városnegyedben találjuk magunk, s nem tudjuk, merre a fent, merre a lent, mi van előttünk, s mi mögöttünk – az egyetlen tanácsadónk. Mert az a kő, mellyel megdobtuk szomszédunkat, ki tudja mikor, sok ezer évvel ezelőtt, mindmáig repül a térben. Lent, a piazzán, látjuk is az összecsődült embereket, amint visszafojtott lélegzettel, görcsbe merevedett arccal figyelik az útját.

KÖNNYŰ ZÉNONNAK'

A jóságos Zénon – neki könnyű. Az ő köve nem repül. A testi meg a másfajta lét, az absztrakció meg a test homályos egyidejűségében az ő világa céltalanul nyugszik – s tiszta képet ad.

Könnnyű Zénonnak. Ám a kő, melyet elhajítottam (amíg máshová tűzted a virágot a hajadban), a kő, amit eldobtál, nem szűnt meg repülni. Lehet-e másképp? Nem tudom. Húzd be a nyakad!

BORBÉLY János fordításai

„INGYENLAKOMÁINK” MESTERÉRŐL

PAPP GYÖRGY

A fordítás, műfordítás eredményét ingyenlakomának nevezni Illyés Gyula-i gondolat, de nem a mai, hanem még a platóni értelemben. Ingyenesnek, mert hát olyan művet, értéket, üzenetet kap egy nyelvközösség, nemzet, amelyet nem neki szántak, de valami véletlennek látszó csoda révén ő is jelképes asztalához ülhet. Igen, lehet „ingyenlakoma” a fordítás, ajándék a nemzetnek – mondanánk, ha nem lenne a nemzet itt, a Kárpát-medencében oly bonyolult fogalom. Legnemzetibb ajándék – mondhatjuk némi iróniával, mert soha senkinek nem adhatjuk – hiszen akármelyik magyar mű virtuálisan idegen nyelvi közegbe kerülhet, de fordítás már sohasem.

Szép ez a metafora és a többi is – a hídverésről, hídverőkről, az egész szövegvilágot újra- és újraálmodókról, Kosztolányi Dezsőtől származó „gúzsba kötve táncolókról”, az általános hűségéről, szép hűtlenségről. A valóság azonban nem mindig szervül a képek közegébe. Ez a lakoma nem ingyenes – valaki nagyon megfizet érte, úgy, hogy ráteszi az egész életét, sokszor a maga irodalmi kiteljesedéséről is lemond ezért. Az ilyen embert nálunk műfordítóknak szokás nevezni. Mi most, reánk bízott szép tisztünkél fogva egy ilyen embert, pályatársat, személyiséget köszöntünk, Borbély Jánost, aki július 3-án ünnepelte 70. születésnapját, talán azt is mondhatnánk, most kezd hetvenkedni, tettel, munkával, alkotással, kiállással, érzékenységgel, az együtt élő irodalmak minden csillagegyüttállására figyélssel. Mindezt igazán a legújabb mű is bizonyítja: A fordításban megjelent Vida Ognjenović *Az öreg falóra* című, a Forum által kiadott elbeszéléskötetének még friss, átható nyomdaillata. A múlt a jelenhez még élő, teremő szálakkal kötődik, van tehát a jövő felé is ígéretük. Hisszük tehát, hogy ünnepeltünknek még sok fordításában gyönyörködhetünk. Érdekes ehhez a „hetvenkedő” évfordulóhoz, a fél évszázados munkássághoz kissé

közelebb hajolnunk. Nem csak önmagáért, hanem egy életmű üzenetének látva láttatásáért, hogy érzékeljük, mit ér az ember, az értelmességi, ha fordító, pontosabban a környezetnyelvi irodalmi értékek tolmácsolója, mert hiszen ezen a pályán egyáltalán nem azonosak a nyelvi relációk.

Hogy miként kezdődött mindez, arról többször vallott riportokban ő maga: Gál László biztatásáról, Majtényi Mihály első megbízatásáról (Bogdan Čiplic valamilyen művéről volt szó), hogyan kérte meg Major Nándor az első igazán nagy, későbbi munkásságát is meghatározó feladatra, Ranko Marinković novelláinak átültetésére, amelyből aztán a *Kezek* című első fordításkötet is megszületett már 1961-ben. Ami eztán következett, és kiteljesedése, gyarapodása ma is tart, az egy szinte páratlanul gazdag, rendkívül sokoldalú fordítói életmű: 1963-ban Antonije Isakovičtól *Páfrány és tűz* elbeszéléskötete, 1964-ben Mirko Božić *A kurlánok* című regénye, 1965-ben Ivan Goran Kovačić *A harag napjai* novelláskötete, 1967-ben Ivo Ćipiko *Pókhálóban* című regénye, 1973-ban Danilo Kištól a *Fövenyóra*, 1976-ban Matošec ifjúsági regénye, a *Kumroveci gyermekei*, 1978-ban Danilo Kiš *Boriz Davidovics strelélke* című regénye, 1979-ben Hrvoje Hitrečtól a *Füstlakók* című ifjúsági regény, 1984-ben Aleksandar Tišmától az *Ezerkettedik éjszaka* elbeszéléskötet. Fordulópontot jelentett az 1985. esztendő, ekkor jelent meg *Az aranyhegyek birodalma*, amely már fordításantológia, vagyis Borbély János ezzel is felzárkózott legjelentősebb műfordítóink, például Ács Károly és Fehér Ferenc sorába, akik már meg tudják és meg kívánják fordításpoétikájuk művi kiterjedését, elveit is körvonalazni, ha másként nem, a különböző szerzők, szövegek kihívásaira adott válaszok, a fordítások közegeiben.

Az antológia természetesen nem végállomás volt, csak közbeeső stáció. 1986-ban megjelent Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című elbeszéléskötete, 1987-ben a *Mesedoboz*, 1990-ben Mirko Kovač *Európai költésrohadás* című esszékötet, 1991-ben Danilo Kištól a *Kételyek kora*, Dragan Velikićtól *Az északi fal* 2000-ben, és az újabb fordításkötetet, Vida Ognjenović *Öregfalióráját* már említettük. Ennyi az, amit lexikonok, bibliográfiák tételesen számon tartanak, de még sok mindent kellene hozzátennünk a horizonthoz, az antológia huszonegy szerzőjét, akinél csak bizonyos esetekben van a korábbi fordításokkal kapcsolatban átfedés, a folyóiratok, műsorok rengetegében közzölt elkötelezett, kiváló fordításokat, a sok-sok rádiójáték számát pedig interjújában maga sem tudta pontosan megnevezni.

Sajnos, mi sem tudjuk pontosan, mennyi lehet ebből a gazdag, szerteágazó opusból a tanulság. Akadozik, el-eltűnik fordításkritikánk, ezért meg sem körvonalazható a délszláv–magyar viszonylatú fordítástörténetünk, amelyben az egyéni életműveket el kellene helyeznünk. Nincs még eleven, következetes – egy idegen szót kell használnunk – fordításpraxiológiánk, amely törődik a

műfordítás-szervezéssel, megbízatásokkal, követi az újrafordításokat, értékelné például az „ideáti” és a magyarországi párhuzamos fordítási irodalom eltéréseit, fordításpoétikai alapállításait, számon tartaná avatott tolmácsolóink elismeréseit, sőt a hivatás szintjén szerveződésében oda is ítélné ilyeneket.

Számos tanulság azonban így is nyilvánvaló: Borbély János az első jeles műfordítónk, aki ezért az eredeti alkotótevékenységről is lemondott, holott ehhez megvoltak, tehát meg is vannak adottságai. Igazolással elegendő akár-melyik szövegének képzuhatagába merülnünk.

Egész fordítási irodalmunk vonatkozásában is ünnepeltünkénél a legvilágosabb – több szempontból is – ez a szakosodás. Egyrészt a próza műfaja felé fordulásban, noha egyik interjújában azt mondta, hogy közben „verseknek udvarolt”, ezen belül is a kispróza került nála előtérbe, sőt ami még sajátosabb, Ivan Goran Kovačić kivételével a kortárs irodalomra összpontosult a figyelme. Érzékelhetők további összefüggések, vonulatok is, például a horvát irodalom iránti vonzalom, sőt bizonyos szerzők határozott preferálása, amit teljesítményben is gondolkodva, kongenialitásnak nevez a szakma. A fordító, ha „gúzsba kötöttségétől” kicsit is szabadulhat, a megbízatásba beleszólhat, nem akármit és nem akárkit fordít, hanem, mint Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits, Ady Endre is valamilyen életérzésben, stílusban magához hasonlatosat. Mindez Borbély Jánosnál sajátosan és dialektikusan érvényesül: Egyrészt filológiai tudatossággal, irodalmi ismeretekkel vállal minden stílárís, nyelvezeti, tematikus kihívást: a legkülönbözőbb szerzői világlátásokat, nyelvjárási rétegeket, mint Kovačić gombaneveinél, a szakterületi problémákat. Másrészt ő lett néhány szerző szinte kizárólagos magyarra fordítója, mint például Danilo Kišé. Ki tudja, hány dédelgetett terv van még Borbély János tarsolyában, szerzők, művek, akiket, amelyeket szeretne még fordítani. Valószínűleg ezek között is sok rokon vonást találhatnánk.

Az ő pályája, munkássága is jól példázza, hogy az avatott irodalmi közvetítés nemcsak nyelvismereti, stílárís feladat, hanem kulturális érzékenység, személyes kapcsolatok teremtése, és irigylésre méltó tájékozottság például a délszláv irodalmi életben, annak értékrendjében, hogy kiválaszthatassuk az átültetésre váró művek sokaságából a legidőszertűbbet, célnyelvi befogadóknak legtöbbet üzenőt. Ez mindig bonyolult, nagy érzékenységet kívánó feladat, nem is mindenkor kedvez neki. Jól tudjuk, ezeknek a fordítási viszonylatoknak is voltak virágkorszakai, a közelmúltban, a 90-es években átéltük apadását, „hét szűk esztendejét” is, amelyből talán csak mostanában van kibontakozás. A híd metafora a fordítás nyelvi mivoltában sem mindig igaz, mert mint Eugen Nida írja, a megoldás nem mindig a folyó pontosan átellenes partján rejtőzik, művelődésszociológiailag pedig a helyzet még bonyolultabb, mert a két part az átkelést, közvetítést nem mindig azonos mértékben igényli, ami azért gond,

mert ugyan lehet frásztalunk fiókjának is fordítani, de igazán mégis a közösségi igény élteti. Feltehetjük, hogy fordítónk köteteknek évenkénti vagy három-négy évenkénti megjelenési üteme nem a munkabíráson és „átültetési kedven” múltott, hanem az igényen.

Méltatlan lenne Borbély János fordításszervezői tevékenységét elhallgatni. A sokoldalú elemzések, összegzések mellett az ürményházai Csuka Zoltán Műfordítói Műhelynek volt egyik alapítója, abban a közegben nélkülözhetetlen irányítója is. Rajta sem múltott, hogy sajnos azóta nem kedveznek szervezéséhez a helyi körülmények.

Ha fordítót köszöntünk, szólnunk kell munkájának eredményéről, a fordításairól is. Maga a tevékenység szabálytípusaiban egyszerű, mint a matematika: másolás, elhagyás, betoldás, helyettesítés, jelleg- és szerepmódosítás, az elvesztett értékek pótlása. A gyakorlatban azonban végtelen, bonyolult gazdagság, nagyon jellemző, ki hogyan merít belőle. Borbély Jánosra is a nagymérvű tudatosság, következetesség, még a maga módszereinek korrekciójára való hajlam is. Annak idején Csordás Mihálynak még fordításpoétikai elveit is megfogalmazta, nézetét bizonyos magyar fordítástudományi felfogásaival azonosítva, másikkal ütköztetve. Ő is Pázmány Péter híve volt, aki azt mondta: Úgy kell fordítani, mintha magyar embertől magyarul íratott, mondatott volna. Amitől elzárkózott, aszerint a fordításnak az idegenszerűséget is magán kell viselnie. Mint mondta, volt Bazsalikom-díjas, az írószövetség legrangosabb elismerésében is részesült irodalmi tolmácsolónk, az ő hűségesszményének szintjén ez nem szempont, mert ő nem szavakat, mondatokat, hanem üzenetet, közleményeket fordít, a hűségnek pedig a befogadó tudattartalmaiban kell eldőlnie.

Erre Borbély János minden fordítása tanúbizonyság, az egyszerre szöveghű és a gúzsból szabadulni tudó és akaró megoldások sokasága. Mert ahogyan a fordításban is jeles Németh László vallja, a fordító és a célnyelv olyanok, mint lovas és a ló viszonya. Néhol az én lovam szebben, vagy nagyobbat tud ugrani, döntésem tehát így „magyar embertől valóbb”. Bizonyosáért elég *Az öreg falóra* kötet akármelyik mondatához nyúlunk. Vida Ognjenović *Gyermeklancfű* című elbeszélésében a mrak (sötét) megfelelőjeként a töksötét szerepel, a szépen berendezett lakás helyett az elegánsan berendezett lakás. Vagy nézzük az alábbi mondattöredéket: „Bilo bi krajnje nemoralno da im prvo da slabu ocenu.” – És most magyarul: „Azt tartotta, égbekiáltó erkölcstelenség volna az iskolában előbb bezúgatni a nebulókat . . .” Ilyen hát a „hűtlen” hűség.

Mindehhez, jelenhez, jövőhöz Borbély Jánosnak kedvet, kitartást kívánunk – hitet, hogy a fordításra életet feltenni hasznos és érdemes.